

 НАУКОВЕ ЖИТТЯ

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ:
ФІЛАС В. М. ВІЗУАЛЬНЕ ОСВОЄННЯ
ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я
ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – СЕРЕДИНИ
XIX СТ.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІЙ АНАЛІЗ,
ЗАПОРІЖЖЯ: ВИДАВНИЦТВО ХОРТИЦЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ, 2018.**

*REVIEW OF THE MONOGRAPH:
PHILAS V. M. VISUAL DEVELOPMENT OF THE
NORTHERN BLACK SEA COAST OF THE LAST
QUARTER OF THE XVIII – THE MIDDLE OF THE
XIX CENTURY. SOURCE ANALYSIS, ZAPOROZHYE:
PUBLISHING HOUSE OF THE KHORTYTSKA
NATIONAL ACADEMY, 2018.*

Андрєєв В. М.,
доктор історичних наук, професор, професор
кафедри історії України, Київський університет
ім. Бориса Грінченка (Київ, Україна)

Andreev V. M.,
*Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor
of the Department of History of Ukraine, Boris
Grinchenko University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

Остання чверть XVIII – перша половина XIX ст. для Північного Причорномор'я позначилась суттєвими перетвореннями в політичній, соціальній, економічній та культурній сферах життя регіону. Відбулись масштабні демографічні зміни внаслідок заселення Північного Причорномор'я як жителями Російської імперії, так й іноземними переселенцями; з'явилися нові міста та поселення; розпочалося земельноробське освоєння більшості земель губерній; зароджувалась принципово нова торговельна мережа тощо. Проте, не зважаючи на доволі великий обсяг досліджень присвячених історії регіону останньої чверті XVIII – середини XIX ст., сучасна українська історіографія потребує залучення нових типів джерел, аби з інших ракурсів подивитись на хід подій історії українського Півдня. Отже, саме на вирішення проблеми залучення нових джерел й зорієнтовано монографічне дослідження В. Філаса.

Автор, на підставі аналізу використання творів живопису та графіки у дослідженнях з історії північно–причорноморського регіону, стверджує, що твори образотворчого мистецтва в історичних студіях традиційно мали лише візуально обслуговувати тексти. На його думку, в більшості випадків вони лише покращували сприйняття і підвищували привабливість роботи, хоча могли б

допомогти в отриманні нових історичних знань. Довгий час дослідниками не враховувалася навіть та обставина, що зображення, насамперед, створене сучасником та очевидцем, може дати наочне уявлення про епоху – ідеологію, побут, етнічні риси, події тощо.

У монографії зазначається, що за останні 25 років у закордонній науці активізувалася розробка проблематики візуальної історії, міждисциплінарної взаємодії історії та мистецтва – праці Т. Мітчела, Г. Поллок, Дж. Вульфа, М. Балль та багатьох інших. В українській науці проблеми візуальної історії та міждисциплінарної взаємодії історії та мистецтва тільки починають розроблятися.

Входження Північного Причорномор'я до складу Російської імперії, на думку автора, спонукало владу до стимулювання вивчення регіону, з'ясуванню його потенціалу, результатом чого стало відрядження наукових експедицій до регіону. Ці експедиції залишили по собі досить цікавий графічний інформаційний ресурс. Ще одним напрямом візуалізації північно–причорноморського регіону, на думку В. Філаса, стали твори численних художників, які відвідали регіон після ліквідації Кримського ханства в пошуках нових сюжетів. Таким чином Північне Причорномор'я і, в першу чергу – Крим, перетворюються на такий собі «регіон–натуру» для митців.

Також дослідник цілком справедливо зазначив, що Північне Причорномор'я, де було зосереджено значну кількість культурних та історичних пам'яток, які належали різним народам та епохам, стало внаслідок європейської інтелектуальної моди на захоплення «східною культурою», популярним місцем для вояжів серед європейської еліти. Ці мандрівки залишили по собі потужний пласт візуальних джерел. На підставі цього автор дійшов висновку, що за короткий проміжок часу сформувався значний, малодосліджений по сьогодні корпус зображальних джерел, який містить відомості відсутні в писемних та інших історичних джерелах.

Підсумки проведеної автором евристичної роботи в архівах, бібліотеках та музеях зафіксовані у третьому розділі. Структурно він включає в себе висвітлення питань збереження оригінальних творів живопису та графіки, їх тиражування та створення каталогів. Автор констатує, що твори живопису та графіки як предмет мистецтвознавчих студій переважно зберігаються зараз в музейних закладах художнього профілю. В історичних,

етнографічних та літературних музеях твори живопису та графіки були передані для виконання допоміжної функції – створення уяви про епоху або ілюстративне «супроводження» музейного предмету. В архівних установах, як зазначається в монографії, твори графіки відклалися, в основному, як складові персональних фондів.

У дослідженні також висвітлено роль аукціонів щодо актуалізації джерельної бази, а також детально розглянуто питання формування комплексу тиражної графіки. Зокрема, визначена роль та можливості ксилографії, гравюри та літографії у відображенні історичної дійсності Північного Причорномор'я останньої чверті XVIII – середини XIX ст. Новаторською є думка автора щодо ролі мистецьких каталогів в історичних дослідженнях як таких, що за відсутності окремих збірок візуальних джерел по суті замінюють археографічні публікації. В монографії також подана обґрунтована класифікація цих каталогів з урахуванням особливостей історичних досліджень.

Останній розділ присвячено питанням класифікації, аналізу джерел та атрибуції, що є логічним для монографічних досліджень джерелознавчого характеру. Тут В. Філас використав міждисциплінарний підхід, зокрема, при використанні жанрової класифікації та її адаптації до потреб історичної науки. Інші критерії класифікації (техніка виконання та ставлення до події, явища, факту) також мають відбиток міждисциплінарності. Зокрема, заслуговує на увагу обґрунтування та виділення таких видів творів живопису і графіки, як візуальний звіт, щоденникові візуалії, візуальний репортаж, візуальний нарис та візуальні спогади.

В монографії здійснено спробу аналізу формування структури творів живопису та графіки. Достатньо оригінальним виглядає аналіз прийомів, які використовували художники для фіксації історичної дійсності в умовах обмеженості полотна та вирішення проблеми переведення «об'ємної» дійсності в умовну «пласку» реальність. Цю проблему, на думку автора, художники вирішували за допомогою методів, що використовуються у кресленні. І це не є дивним, оскільки креслення та малюнок мають спільне коріння та походження. В монографії проаналізовано особливості використання цих креслярських засобів щодо історії Північного Причорномор'я останньої чверті XVIII – середини XIX ст. Автор намагається довести, що твори живопису та графіки мають більш глибокий інформаційний потенціал, аніж вважається зараз, коли неточність щодо реальності на полотні чи папері робить цю візуалію в очах дослідника сумнівним джерелом. Саме структурний аналіз та аналіз засобів передачі інформації у візуальних джерелах дає можливість правильно оцінити їх інформативні можливості.

У монографії вперше приділено увагу такому «екзотичному» виду джерел, як назви творів живопису та графіки. Автором досліджено структуру цих джерел та особливості їх формування, продемонстровано інформативні можли-

вості джерел у дослідженні проблем імаджинальної географії, зокрема, ментально-географічних орієнтирів населення північно-причорноморського регіону.

Джерелознавче дослідження не було б повним, якби воно не приділяло увагу питанню атрибуції виявлених джерел. З огляду на специфіку візуальних джерел автор монографії пропонує розглядати їх з позиції проблемності тієї чи іншої складової візуального джерела, як це зазвичай роблять в мистецтвознавстві. Тому окремо проведено атрибуцію джерел щодо відповідності сюжету історичним реаліям та відповідності назви сюжету.

Наприкінці залишається лише привітати автора та всіх нас з появою такої по суті новаторської, висококваліфікованої, корисної і просто цікавої джерелознавчої праці.

* * *